

1514 és 1526

Írói képzelet feladata lehetne s a tollé, hogy mondatokba foglalja: milyen kép- és gondolatsorokat mozgat meg, hív elő — mindjárt a szemünkbeötlés első pillanataiban — a két történelmi dátum. Nem külön-külön, hanem így együtt, kapcsolatos kötésszóval fűzve párba őket. A történeztől azonban, ha a képzeletnek éppenséggel nincs is híján, mestersége mást kíván. Neki tények és folyamatok és okozati láncolatát kell földerítenie. A kapott eredményeket azután többszörösen szembesítve és megszűrve, alkothat csak végül ítéleteket, vonhatja meg a következtetések végső mérlegét.

Most mégis lazítanunk kell a sorrend szigorán; előljáróban szeretnénk mindjárt leszögezni: dátumaink a középkori Magyarország két legnagyobb eseményét jelzik és jelölik. A máig érő múltnak záró- és kiindulópontjai egyszerre. 1514 rettenetes bukása a társadalmi haladás megrekedését jelezte, 1526 pedig az 500 éves független magyar államiság elbukását jelentette. Az összefüggés láncszemei a két dátum között itt, ezeken a pontokon tapinthatók ki. Az időbeli közelség, történelmi távlatokkal mérve: szinte egybeesés folytán nemcsak látszólag, de ténylegesen is így avatódott a temesvári és mohácsi kettős bukás a magyar történelem végzetes fordulópontjává. A két dátum között és mögött feltáruló s levonható történelmi konzekvenciák szinte iskolapéldái lehetnének annak, hogy milyen szervesen és elválaszthatatlanul kapcsolódik egymáshoz a társadalmi haladás s a nemzeti függetlenség kérdése.

Az eseményekhez azonban, térben és időben egyaránt, távolabbról kell közelítenünk, következtetéseink csupán az európai távlatok fényében válhatnak érthetőkké. Kontinensünk népeinek sorsa, benne a magyaré, ha nem is fonódott akkor még oly szoros szálakon egybe, mégsem lehet azokat egymástól elkülönítve szemlélni. Hiszen Európa népeit nemcsak az ideológia, az egyház egyetemessége, de a gazdasági, társadalmi és állami élet többé-kevésbé azonos jellege, s ami legalább oly fontos: azonosuló, egymáshoz közelítő szintjei is összefűzték.

Európa a XII. és XIII. századokig, amint egyik történezsünk találoán írta, a „föld társadalma” volt. Termelése szinte kizárólag a mezőgazdaságra korlátozódott, önellátó, természetes gazdálkodás jellemezte tehát, alapvető településformája a falu volt. A két- és háromnyomásos gazdálkodás térhódítása, a termelési eszközök tökéletesedése, a népesség lassú, de fokozatos növekedése azonban, egymást kölcsönösen is fölerősítve, minőségi változásokat idézett elő a koraközépkori feudális gazdaságok-társadalmak rendszerén. A gazdaságtörténezsnek ma már e folyamatok összességét egyenesen a középkor agrárforradalmának minősítik. A megtermelt agrárjavak egy része ugyanis áruvá válhatott, városok keletkeztek tehát, létrejött a földrészt továbbé történetében oly sorsdöntő változás: a társadalmi munkamegosztás. A termelés mező- és ipargazdaságra hasadt, falu és város munkamegosztásában a most már egymásra is serkentőleg ható áruterelés szükségképpen hívta életre a pénzgazdálkodást. Megélénkült a kereskedelem, főként a várak körül, és a városokban egyre nagyobb vagyon és tőke halmozódott fel. Az új erők a feudális függőségek vertikális-láncolatát valósággal széttepték, s helyükbe, mind markánsabb vonásokkal, a horizontális osztálytagozódás lépett.

Kedvezően alakultak a külső körülmények is. A népvándorlás hatalmas hullámai ekkorra már elültek, Európa nyugalmát külső veszély egyelőre nem fenyegette. Az előző századokban idetódult népek nagyjában-egészében megállapodtak, az etnikai és állami egységek jegyei egyre karakterisztikusabban rajzolódtak ki földrésztünk térképén. A Földközi-tenger vidékén, főként Itáliában, az antik kultúra romjain és

az Atlanti-óceán partjain, vagyis a tengeri utak fő vonalai mentén, de a kontinens középső régiójában is nagy léptekkel haladt előre a városiasodás, az anyagi javak termelési mutatói emelkedtek, s a pénzgazdálkodás hovatovább átfonta az élet valamennyi területét.

Toynbee egyenesen úgy látja: e századokban a görögség fénykora van újjászületőben. A javak és a pénz viszonylagosan növekvő bőségének haszonélvezői mégsem — vagy nem csak — a városok voltak. A feudális hatalmasságok, világiak és egyháziak (uralkodók, pápák, főpapok és főnemesek) szinte egymással versenyezve, az eszközökben sem válogatva, ragadták meg az újjászülető kor új lehetőségeit. Az égre tekintő szem mindinkább a földi javak felé fordult, a vagyont és pénzt hajszoló mohóság új szemléletet szült. Az új szemlélet hordozói azonban mégis a vagyon s a szélesedő műveltség erejére támaszkodó, öntudatosuló, s maguknak mindezek arányában jogokat követelő városok lakói, polgárai lettek. Látóhatáruk kitágult, műveltségük fő forrása az újra felfedezett, világias antik kultúra lett. Közelgett a középkor alkonya, a sokágú történelem végül valóban újjászülte Európát. A reneszánsz és a humanizmus korszaka volt ez, amely száműzte és felváltotta a századokon át tartó régít. Átrendezte Európa társadalmi rendjét, kiélezte a benne gyülő feszültségeket, s felfokozta szellemi életét. A korszak érdeme — többek között — a könyvnyomtatás feltalálása, az emberi értelem egyik nagy diadala is.

A mindenható egyház s a feudális ideológia megkövült kérges eretnek mozgalmak ütöttek sebeket, majd szélesedő réseket. Szoros összefüggésben a jelzett történelmi folyamatokkal, a XII. és XIII. századtól szinte se szeri, se száma az Európa déli felén fel-felbukkanó, kisebb-nagyobb körökben és tájakon gyűrűző eretnek tanoknak. Elég ehhez átlapoznunk Karl Kautsky könyvét (A szocializmus előfutárai. Bp. 1950.). A leginkább elterjedt és közismert közülük az albigenek és a bogumilok mozgalma volt. A nyugtalanító góccokat csak lefojtani tudta a könyörtelen inkvizíció, de gyökerestül kiirtani már nem. A XIV. században azután az egyház hanyatló tekintélyét tovább tépázta a kettős, sőt esetenként hármás pápaság, majd a felsőpapságot is rabul ejtő reneszánsz szelleme. Az eretnek mozgalmak hulláma szükségképpen nyomult délről észak felé, s az előreformátorok mind messzebbre ható tanain át a reformációba, a megmásíthatatlan egyházszakadáshoz vezetett. Az angol Wiclif, a cseh Husz János s a német Luther Márton fellépése rajzolja fel századról századra e történelmi fordulat ívét. A vallási síkon zajló mozgalmak gyökerei az átalakuló gazdasági-társadalmi valóság talajába ereszkedtek, tételekbe fogalmazott eszméik azonban visszahatottak az alapokra: fegyvert, az ideológia fegyverét adták az osztályküzdelmekbe bocsátkozók kezébe. Táplálták is azt, amiből táplálkoztak. Nem utolsósorban épp a parasztháborúk emelték eszméiket magasba, s forgatták e fegyvereket elszántan. Ha a XC. zsoltár himnusza (Engels), a humanizmus és a reformáció eszmerendszere pedig elméleti alapvetése volt az újkornak, akkor e parasztforradalmakban, Európa első és valóságos osztályháborúiban — aligha tévedhetünk — egyenesen az újkori társadalmi forradalmak nyitányát kell tisztelnünk. Függetlenül attól, hogy az egyetlen svájci kivételével valamennyi elbukott. Hiszen sohasem győzelmiük vagy bukásuk minősíti a történelem kiemelkedő mozgalmait. Karl Kautsky írta: „... mindig *egy* osztály az, amely az élen harcol. Ma a proletariátus, 1789-ben a kispolgárság volt, 1525-ben pedig a parasztság.” (I. m. 401. l.) Engels pedig ezt írta: „... a feudális elleni minden általánosan megfogalmazott támadásnak elsősorban az egyház ellen kellett irányulnia, s valamennyi forradalmi irányú társadalmi és politikai tannak egyszersmind és túlnyomóan vallási eretnekiségnek kellett lennie. Ahhoz, hogy a fennálló társadalmi viszonyokhoz hozzányúlhassanak, előbb meg kellett fosztani azokat dicsfényüktől.” (A német parasztháború. Bp. 1949. 25. l.)

A több irányból ható, nemegyszer egymást keresztező, egymással szemben álló történelmi tényezők és erők a XIV–XVI. század során egyetlen hatalmas folyamra szélesedtek. E századokban eredő társadalmi haladás folyamata azután — patetikusan tűnhet hasonlótlank mellett maradva — kanyarogva és kitérőkkel bár, de végül is a polgári, majd a proletárforradalmak tengerébe torkollott. Nem ok nélkül

kereste Kautsky a korszak eretnek- és vallási, plebejus- és parasztozgalmaiban a szocializmus előfutárait. Azt sem túlzás állítani: a korszak pilléreinek épült fel az emberi nem történelmének az a sajátos-egyedi produktuma, amit Európai civilizációnak nevezünk.

Az éppen csak felvillantott egyetemes korpépbe kell elhelyeznünk azokat a társadalmi rengéseket, amelyeknek epicentrumát kétségkívül mindenütt a parasztforradalmak, a kontinens fejlettebb tájain végigsöprő parasztháborúk jelezték. De miért kelt fel az egyébként valóban nehezen mozduló és mozdítható parasztság, s miért éppen ez az osztály haladt akkor a társadalmi forradalmak élén? Indulnunk ismételen távolabbról kell. Az agrártermelés egészen a XII—XIII. századig nagyrészt az ún. földesúri magángazdaságok (amolyan uradalomfélék) kötelékében, s kisebb részben pedig a szabad vagy félig szabad népelemek „kiszolgáltatásában” folyt. Eleinte a már jelzett kezdetleges módokon, korszakhatárunkhoz közelítve azonban mind magasabb szinteken. A földesúri magángazdaságokban különféle szolgálóállapotú népek dolgoztak, mindenben kiszolgáltatva és alárendelve uraiknak. Helyzetük és jogállásuk átmeneti volt a római rabszolgák és az önállóodó telkes jobbágyok között. A már említett középkori agrárforradalom hatására azonban ezek a magángazdaságok fokozatosan felszámolódtak. Az agrártermelés ugyanis olyan színvonalra emelkedett, amelyen már a földművelő egymagában és családjával ki tudta sajtolni a földből a szükséges fölösleget. A földesúr közvetlen irányítása tehát szükségtelenné vált, az emberi munkaerő összefogása értelmét, vagyis létjogosultságát veszítette. A földet a földesúr átadta használatra alattvaló parasztjainak, s tőlük „csupán” a megtermelt javak egy bizonyos hányadát követelte; a kisajátítás közvetlenebbé vált. A földesúr tehát a termelés közvetlen irányítójából a fölös javak pusztán hasznélvezője lett, lehetett, korábbi szolganepei viszont ezzel az egységesülő, földjével-telkével, javaival és munkaeszközeivel önállóbban rendelkező jobbágyok paraszti osztályába emelkedtek. Ezzel egyidőben az apadó számú szabad vagy félig szabad „kistermelők” pedig jobbágyosorba süllyedtek. A most születő új típusú feudalizmusban a termelési-társadalmi tényezők összmunakája tehát egységesülő rendi mederbe, osztálykötelékbe terelte a termelők-dolgozók legnagyobb tömegét is. Helyzetük — összességében s a múlthoz mérten — vitathatatlanul sokat javult, emelkedett.

Felemelkedésük a pénzgazdálkodás térhódításától kapta újabb lendületét. A termény- és minimális munkajáradékok mellett mind nagyobb lett a szerepe a pénzjárdékoknak, esetenként és tendenciájában az utóbbi valósággal háttérbe szorították már az előbbieket. Sajátos, hogy az egymással szemben álló osztályok érdekei kölcsönösen találkoztak ezeken a pontokon: a pénzszolgáltatás ugyanis a földesúrnak „korszerűbb” jövedelmet, a jobbágyoknak pedig nagyobb szabadságot adott. Hiszen a pénzben lerótt terhek viszonyukat szinte személytelenítették, a függőségek egyébként is erősen meglazult szálait majdhogynem eloldották már. A jobbágyot lassan csak egy lépés választotta el attól a szabad, polgári értelemben szabad kisparaszti bérlőrangtól, amely emelkedésének újabb fontos állomása lett. „Intett feléje a szabadság, amelyet ősi, bár valójában kódos hagyományokra alapított — írta Szabó István —, s az élet nem tagadta meg kiáltásaitól a teljesülés lehetőségeit.” (Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Bp. 1948. 59—60. l.)

S ez a szabadság másfelől is integetett feléje. A városok, amelyekre a földesúri fennhatóság már egyáltalán nem, vagy legfeljebb csak közvetetten nehezedett, szabadabb légkörükben szívesen fogadták a jövevényt, szükségük is volt munkásokra, kapuikat egyre szélesebbre tárták a parasztek előtt. A szolgálóállapotból jobbágyosorba emelkedett földművelők jog szerint is megtehették ezt: szabad költözködésüket nemcsak a szokásjog, de törvények biztosították. A szabadságnak ez a viszonylagos törvényes biztosítéka jó fegyvernek bizonyult akkor is, amikor a jobbágy csak földesurat óhajtott cserélni; ha a régi növelni akarta terheit, kedvezőbb feltételek után nézhetett, gazdát cserélhetett. Az elvándorlásokat (migrációkat), az élénkülő társadalmi mozgást sajátos tényezők is fokozták. A XIV. század közepén Európa lakosságát a pestis tizedelte, tájanként egyenesen megharmadolta, hihetetlen

módon megnövelve értékét az emberi munkaerőnek. A jobbágyot esetenként egyenesen csalogatta, vagy éppen — a rövidebb utat választva — elrabolta egyik földesúr a másiktól. E tényezők együttes hatása érthetően növelte a jobbágy öntudatát, önértetesebb lett, többet adott emberi méltóságára, s ami még fontosabb: előrelendítette közösségi osztálytudatának kialakulását.

A jobbágyság azonban emelkedésének egy bizonyos pontján túl szembetalálta magát az elnyomó osztályok gazdasági-társadalmi érdekeivel, törekvésük ellenállásba ütközött. Az összeütközések számos pontja közül mindössze kettőre, a pénzszolgáltatás és a szabad költözködés körül támadt feszültségi góciókra utalhatunk itt. A pazarlóan fényűző reneszánsz szellemmel is összefüggésben egyre több és több pénzt próbált a földesúr kisajtolni jobbágyaiból. Ami tehát előbb még emelkedésüket szolgálta, most visszájára fordulva, mintha éppen annak gátjává lett volna: növekvő terheik helyzetüket mind nyomasztóbbá tették. A szaporodó számú elvándorlások pedig szükségképpen váltották ki a költözési szabadság revízióját. A földesurak szilárdabb alapokat óhajtvá teremteni jövedelmüknek, helyenként és esetenként korlátozták, majd az államhatalomra támaszkodva fel is függesztették a költözési szabadságát. Kontinensünk déli, nyugati és középső térfeleén okkal érezte a paraszt: az emelkedés útjai előtte eltorlaszolódtak. „Két nagy érdekű és nagy erejű társadalmi tényező került tehát egymással szembe, s a kitáguló feszültségben gyúltak ki a parasztlázadások tüzei.” (Szabó István i. m. 37. l.)

A jelentősebbek közül elsőként a franciaországit kell kiemelni (1358, Jacquerie). Három évtized sem telt el, s Angliában Wat Tyler és Jack Straw vezetésével szálltak síkra a parasztok veszélyeztetettnek látszó jogaikért. Mozgalmak hullámmozogtak végig Itálián. Dél-Németországban előbb a svájciak keltek fel. Husz János megégetése után Cseh-, Morva-, és Felső-Magyarországon éveken át hasztalanul próbálták a táboríták mozgalmát elfojtani. 1437-ben fellázadtak az erdélyi parasztok is. Ezután Németország következett. Déli és nyugati felében egymást érték az összeesküvések és a különféle szervezkedések (Bundschuh, Szegény Konrád) már a XV. század utolsó negyedében, s kisebb-nagyobb felkelések törtek ki. A következő század elején azután Magyarország, Ausztria és Szlovénia parasztsága fordult a nemesség ellen, s a sort végül az 1525-ös nagy német parasztháború zárta le. Programjukat majd mindenütt az eretnekek és a reformátorok tanaiból merítették, közös volt tehát bennük a vallási jelleg, szemük előtt az őskereszténység s a paraszti egyenlőség közös képzete gomolygott. Programjuk tartalmilag azonban igen változatos volt: egyik helyen mérsékeltabb (Svájcban és Angliában), másutt radikálisabb és könyörtelenebb célokért ragadtak fegyvert (Franciaországban és Magyarországon pl. egyenesen a nemesség kiirtására törtek).

Európáról s benne a parasztság helyzetéről írtunk eddig. (A kor története persze, mint valamennyi koré, jóval bonyolultabb, változatosabb és sokszínűbb volt annál, mint ahogyan azt itt fölvázolhattuk.) Az elmondottak azonban több vonatkozásban érvényesek a korabeli Magyarországra is. A társadalom mozgásának alapvető iránya nagyjából egybeesett az említett európai térségeken zajló mozgásokkal. Különbségek persze adódtak, mindenekelőtt az ország sajátos helyzetéből eredők. Közülük néhányat mindenképpen meg kell említeni. Egy részük némi időbeli „elcsúszás” terméke volt. Azt a néhány száz évet, amivel Európa többi népeinél később foglalták el őseink hazánkat, a középkor századai során többé-kevésbé sikerült ugyan behozni, de nem maradéktalanul és nem minden tekintetben. Városiasodásunk mértéke és színvonala Mátyás uralkodása idején még ugyan fellendülőben volt, mégsem érte el az élen haladó itáliai, majd nyugat-európai államok fejlettségi szintjét — amint ezt, többek között, Szűcs Jenő egyik korai munkájában bizonyította. A parasztság társadalmi emelkedése ezzel erőteljesebbnek látszott. A természetbeni járadékformák csökkentek, helyükbe a pénzszolgáltatás nyomult. Fontos jelzője

volt emelkedésüknek a mezővárosi hálózat kiépülése: számukat a XV. század végén mintegy ezerre becsülik történészeink, átlagosan kb. 25—30 falura esett belőlük egy-egy. Azt jelenti ez, hogy a parasztságnak hozzávetőlegesen már egynegyede lakott a földesúri joghatóság közvetlen nyomása alól felszabaduló, kiváltságos helyzetű, a falunál minden tekintetben szabadabb településekben. Szabadságuk két alapvető tényezőre épült: bíraskodási joggal rendelkeztek, szolgáltatásaikat pedig pénzben és egy összegben rótták le a földesúrnak. Nem csoda, ha a parasztság törekvőbb elemei valósággal tódultak e városokba. Szinte ijesztően megnőtt az elhagyott, ún. pusztatelkek száma, számarányukat Szabó István 50—60%-ra becsülte.

A történetkutatók különösen a köznemesség szerepét emelik ki, amikor a költözési jog fokozatos korlátozásáról szólnak. A szabadság felé vezető út e fontos jogi támasztékát már Mátyás alatt megpróbálták csorbítani, a költözködés jogát 1—2 évre felfüggesztették. Váratlan halála után az egymást követő zajos, kardcsörtető nemesi országgyűléseken a mezővárosok kilencedkötelezettségére (tehát természetbeni adózására) hoznak rendre-másra törvényeket. Az ismétlődések arra utalnak ugyan, hogy szankcióik aligha válhattak gyakorlattá, arra mégis alkalmasak voltak, hogy szítsák az elégedetlenséget.

Mindezt csak tetézte a központi királyi hatalom aláhanyatlása. Zűrzavar, helyenként és időnként valóságos fölfordulás lett úrrá az országon. A főhatalmasságok szinte kényük-kedvük szerint dúlhatták az országot, az eröszak és az erőszakoskodások medre majdnem parttalanra tágult, a korrupció és a gátlástalan vagyongyűjtés bocsánatos bűnnek minősült. S a tékozló országra egyre vészjóslóbban vetült a félelmetes török birodalom árnyéka.

Az osztályok ellentéte csakugyan a végső pontokig feszült, ürügy és alkalom kellett csak hozzá, hogy az évek vagy évtizedek óta felgyülemlett elégedetlenség kirobbanjon. „A Mátyás király halálát követő évtizedekben tehát különösen minden oka megvolt a magyar jobbagyságnak arra, hogy úgy érezze: sülyed vele a világ — írta Szabó István — ... egyéni sérelmeik egy nem hanyatló, sőt erősödő, az egyéniség felszabadulásának sugarait hozzá is elvezető öntudat szűrőjén halmozódnak keserűséggé ... a helyzet olyan, hogy csak el kell kiáltani, menjünk a földesurak ellen s lángra lobbanhat a parázsló keserűség.” (i. m. 59—60. l.) Az alkalmat Bakócz Tamás esztergomi érsek keresztes hadjáratot hirdető pápai bullája hozta el, az „elkiáltó” pedig a vitéz székely katona, Dózsa György lett. A forradalom szele 1514 májusában borzolta fel a magyar mezőket, s lett belőle országrengető vihar: Rákosnál a török ellen készülődő keresztes parasztsók uraik ellen fordultak. Csakugyan zúgott a szél, „mely az országból rengő tengert csinált, s a kastélyokat ladikként” dobálta. (Illyés Gyula: Dózsa György) Dózsa György ceglédi kiáltványában már az egész ország parasztságát hívta hadba a nemesség ellen. A főserget azonban júliusban Temesvárnál, az ország többi táján fölzendülő parasztsókat ugyancsak rövid idő alatt leverték és szétszórták. Közismert az is, hogy a bukást milyen kíméletlen megtorlás követte, s a bosszút lihegő nemesség miként foglalta törvénybe, azon nyomban, a fölkelt parasztsók örökös röghöz kötését. (Mera et perpetua rusticitas.)

Idézzük csak fel még egyszer: hol és miért éppen ott robbantak ki e nagyméretű középkori parasztháborúk? Láttuk, az emelkedő, a „polgárosodás” útjára lépett parasztság kelt fel, szükségképpen ott tehát, ahol ennek feltételei úgy-ahogy adottak voltak, s ott, ahol a történelem útjukba torlaszokat próbált állítani. Területileg Európának az Adriai-tengertől és a Kárpát-medencétől északra táguló, de nyugatra eső déli és középső zónájában. Európának az Elbától s a Kárpátoktól keletre eső térségei ekkor tehát elkerülték a társadalmi megrázkódtatásokat. Az egyetlen, sajátos természetű svájcit nem számítva azonban, valamennyit ugyanaz a sors érte: elbuktak, könyörtelenül leverték őket. (Okait a történelmi irodalom nálunk és másutt is részletesen feltárta már.) Mégis: Európa déli és nyugati térfelén „forradalmak jövő sorsuk alakulásában és emelkedésének legtöbbször így is nagy horderejű előmozdítói lettek” — írta Szabó István, okkal. E térség parasztsága előbb vagy utóbb, de semmiképpen sem századok múlva — miként nálunk — végül mégiscsak

megszabadult azoktól a terhektől és kötelekektől, amelyeknek eltörléséért és leoldásáért Európa első osztályháborúját megvívta. Kudarcaik csak átmenetileg tudták megmerevíteni állapotukat, mozgalmaik tehát feltétlenül egybeestek a társadalmi haladás irányával. Olaszország, Svájc, Dél- és Nyugat-Németország, Franciaország, Anglia és a Németalföld parasztsága így a társadalmi emelkedés organikus pályáján haladhatott tovább.

Ezzel szemben más utat járt az Elbán inneni Közép-kelet-Európa parasztsága, közöttük a miénk is. Zömüknek még hosszú századokon át az „örökös” vagy „második kiadású” jobbágsors jutott osztályrészül. Közismert, hogy az Elba elválasztó vonalának két oldalán kialakult s egymástól eltérő gazdasági-társadalmi struktúrák elsősorban a XV. és XVI. században „átcsoportosuló” világtörténelmi tényezők formálták, hívták életre. A nagy földrajzi felfedezésekkel kitáguló kereskedelem gócpontjai délről nyugatra, a Földközi-tenger vidékéről az Atlanti-óceán partjaira tolódtak át. Nyugat-Európa fejlődése ily módon szükségképpen felgyorsult, Kelet-Európáé pedig lelassult. A termelés ott az iparra és kereskedelemre, tehát a nagyobb mérvű városiasodásra, emitt inkább a mezőgazdaságra koncentráldott, sajátos munkamegosztást és egyben függőviszonyt alakítva ki a földrész két térsége között — amint erre könyvében legutóbb Pach Zsigmond Pál is igen világosan rámutatott. (Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV—XVII. században. Bp. 1963. 163. l.)

Az elgondolkoztató mégis az, hogy Csehországon, Ausztrián, Magyarországon és Szlovénián, láttuk, a társadalmi rengések idején éppúgy parasztháborúk söpörtek végig, mint Dél- és Nyugat-Európán. Valamire ezek a körülmények nyomatókkal figyelmeztetnek, hiszen az említett országok láthatóan az éppen akkor kiépülő új birodalmi konglomerátum, a Habsburg-monarchia területével estek egybe. További figyelmeztető mozzanatnak lehet tekinteni, hogy ezen belül is két főbb, nyugati felében: Ausztriában és Csehországban enyhébb, keleti felében: Magyarországon és Horvát-Szlavonországban pedig súlyosabb jobbágsors várt a birodalom parasztságára. Az eretnek tanok, majd a reformáció itteni terjedése, a parasztháborúk, de más történelmi tények is arra utalnak, hogy az Elbától keletre eső térségnek a déli felében a társadalom fejlődése akkor még inkább a nyugat-európai, semmint a tőle északra és keletre eső társadalmakkal haladhatott egy pályán. A fejlődési útvonal eltérülésében tehát nemcsak a világtörténelmi tényezők átrendeződése játszott, játszhatott szerepet, hanem e birodalom kötelekébe került (kényszerült) államok és népek sajátos sorsa is. Más szóval: önálló állami életük és függetlenségük elvesztése. Rigómező, Mohács egyfelől, Fehérhegy pedig másfelől jelzik és jelentik a sorsdöntő fordulatot.

Távrolról sem akarjuk azt állítani, hogy a XV—XVI. században a világtörténelem éppen bontakozó, új erővonalainak hatását az ország függetlensége és sértetlensége — ez is, az is fontos — közömbösíthette volna. Azt szeretnénk hangoztatni csupán, hogy mindezeknek hiánya tette teljessé, ha úgy tetszik: katasztrófálissá a magyar társadalom és az ország további történelmi pályafutását. Nem azért nem éltek itt független népek, mert a kelet-európai fejlődés olyan „nyomorúságos” volt, hanem, ha nem is éppen fordítva, de nem utolsósorban éppen azért vált ez a fejlődés olyan „nyomorúságossá” — bár ez is csak nézőpont kérdése —, mert a polgári fejlődés egyik alapvető feltétele: a függetlenség is hiányzott. A kérdésnek mindössze két, de témakörünkbe vágó vonatkozására utalhatunk itt. Szakkörökben közismert, hogy János király országgyűlése az 1530-as években, a királyi Magyarországe pedig 1556-ban, igaz hosszas huzavona után, de feloldotta az 1514-es röghöz kötés szigorát. A küzdelem tehát a szabadság felé vivő parasztpolgári s a majorságban termeltető, röghöz kötő feudális rendszer között még ekkor sem dőlt el. Hogy a XVII. század elejére alapvetően mégis az utóbbi javára billent a mérleg serpenyője, abban — amint Varga János tömeges adatai bizonyítják ezt (Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556—1767. Bp. 1970. 104—168. l.) — nem kis szerepe

volt a századfordulón fellángoló, a javakat, művelési kultúrát s a művelő kezeket egyként pusztító-irtó 15 éves háborúnak. A mohácsi tragédia így teljesedett ki, következményei így értek be. „A török hódítás — írja Pach Zsigmond Pál — 1526 után az ország három részre szakadásához, népességének, termelőerőinek nagymérvű pusztulásához vezetett, s mintegy másfél évszázadig súlyos akadályt gördített a fejlődés elé.” (i. m. 142. 1.)

Tágabb köröket érintve szeretnénk még valamit jelezni, ami ugyancsak Mohács szomorú következményével, a függetlenség kérdésével függött össze. Ti. hiányzott országa és a saját hatalmi érdekeit követő központi hatalom, hiányzott az abszolutista nemzeti királyság. Azé a hatalomé, amelynek elsőrangú érdeke éppen a városfejlesztés elősegítése, istápolása lett volna. Ahogyan ez Mátyás alatt volt, s ahogyan ezt nyugaton valamennyi abszolutista királyság gyakorolta. A városfejlődés megrekedésében, sőt elsovadásában a világtörténelmi tényezőkön kívül aligha játszottak alárendeltebb szerepet az országára tekintő központi hatalom hiánya, a török világ zűrzavarai, az, hogy az ország közel 200 évre hadszíntérré változott. Attól, hogy rossz ízű demagógia is tapasztódott hozzá, a tény még tény maradt: hazánk ezeréves pályafutásának több mint egynegyedén át akarva-akaratlanul, de valóban az európai kultúra védőpajzsa volt. Az igazán tragikus különösen az, hogy ez a védőpajzs közel 150 éven át nem a külső határokon, hanem mintegy ékként az ország testébe fúródva funkcionált. Lehetnének erre akár büszkéik is, de az árnyék, mely Mohács felől századunkig ér, minket inkább szorongásra és számvetésre sarkall.

A Habsburg-birodalom keleti felének országai tehát nemcsak állami függetlenségüket veszítették el, de földjük csatatérré változott, s a megszálló török hatalom náluknál ráadásul alacsonyabb fokú társadalmi rendet képviselt. Nem utolsósorban ebből is adódott, hogy a birodalom nyugati és keleti térfele között lényeges különbségek keletkeztek. A tüzes trón lángjainál így és ezért komorlik fel előttünk óhatatlanul a mohácsi csatamező képe. A gyors, egymást követő bukások így váltak népünk, történelmünk megkettőzött tragédiájává. Örök tanulságul.

Két ellentétes, pozitív előjelű mozzanatot így is ki kell azonban emelni. Azt jelzik ezek, hogy a rendkívül mostoha és „nyomorúságos” körülmények sem tudták teljesen elszakítani az együttaladást, az Európához fűződés szálait. A középkorban felhalmozott társadalmi és szellemi tőke, ha szegényesebb percentekkel is, mint nyugaton, de azért tovább kamatozódott. Mert aligha tekinthető véletlennek, hogy a reformáció térhódításának keleti határa a három részre szakadt ország zűrzavaros viszonyai ellenére — és részint emiatt — Magyarország volt. Ahogy egyik tanulmányában legutóbb Perjes Géza írta: ezzel mintegy kárpótolta is magát az ország a Mohács után elszenvedett kudarcokért. Fontosabb azonban ennél, hogy befogadásával kezet nyújtott, szomorú: csak ezzel tudott kezet nyújtani az egyetemes európai haladásnak. De az sem tekinthető csupán a véletlen művének, hogy az „örökös jobbagység” három évszázadában a röghöz kötöttek mellett mindvégig, bár változó, de távolról sem elhanyagolható számban élt és létezett az ún. szabad menetelű jobbagy-paraszság rétege. Amint ezt legutóbb ugyancsak Varga János kitűnő könyve az adatok tömegével igazolta. (i. m. 200—316. 1.)

A parasztnak harca, meghozott áldozatuk azonban ezen túlmenően sem volt hiábavaló. A történelem nagy alkotói pályájukat mindig kétszeresen futják meg: van életük és utóéletük. Tetteik nemcsak korukban, tovább élnek és hatnak az utókorban is. Dózsa fölkelte népe több mint másfél század múltán nem éppen ok nélkül lett névadója egy másik népi-nemzeti mozgalomnak, amely csúcspontját az ország nyolcéves szabadságküzdelmében érte el. Tőlük vették a vezérlő fejedelem katonái is a megkülönböztető és minősítő kuruc nevet. Azután megint közel másfél század telt el, amíg a szabadság-egyenlőség szolgálatába szegődött polgári és plebejus forradalmárok újfent az ő nevére hivatkoztak, mert: „szellemét a tűz nem égette meg”. Sebbitben fogalmazott, tétován keresett eszméik s az értük meghozott rettenetes áldozatok így lettek a polgári rendért most már tudatosan sikraszállók, szilárdabb társadalmi bázisokra támaszkodók eleven hagyományává. Ötven év sem telt

el, s Dózsa szellemét újraélesztették. A századforduló plebejus forradalmárai és agrárszocialistái megint a példaadó ősök nevével riasztgatták-fenyegették a nagybir- tokosok-finánciókések Magyarországot, öntöttek hitet és erőt táboruk tagjaiba. Őt vállalták közülük a legnagyobbak: Ady Endre és Áchim L. András is. Dózsa György szelleme ettől kezdve szinte szüntelenül lázított. Volt miért és volt mi ellen. A nép- nek nevében követeltek jogot és új rendet Magyarország haladó-forradalmi erői a két háború között is.

Hűség a néphez, hagyományaink folytonosságához, tisztelgés az ősök, a bátrak s a vértanúk emléke előtt — mi mást szimbolizálhatna, hogy szellemi életünk leg- jobbjait ihlette azóta is alkotásra Dózsa György és felkelt népe. Illyés Gyula drá- mája, Juhász Ferenc eposza, az erdélyi Székely János hőskölteménye, a kolozsvári Szervátiuszok szobrai, Csoóri—Kósa filmdrámája jelzik a csúcspontokat. Egybecseng ezekkel végül az is, hogy az 500 éves születési évfordulót a hivatalos és országos megemlékezések rangjára emeltük.

„Örök dicsőség s az élők hálája övezze mindenkor az előttünk járt nemzedékek, a nép becsülettel élt neves és névtelen fiait, leányait.” A szavak e cikk megírásá- nak utolsó pillanataiban hangzottak el a magyar parlament történelmi fontosságú ülésén. Övezze és övezi, hiszen Dózsa Györgyöt — mondatja Illyés Gyula Annával iszonyatos látomását és a drámát is lezárva — „míg ember él, megölni nem lehet”.

